

Відгук

офіційного опонента про дисертацію Олександри Олександрівни Євланової «Політичний дискурс Вацлава Гавела й Вацлава Клауса: засоби та прийоми мовного впливу», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янські мови (чеська мова)

Тема кандидатської дисертації Олександри Євланової стосується низки актуальних питань, пов'язаних із політичним дискурсом перших президентів Чеської Республіки – Вацлава Гавела й Вацлава Клауса. Цілком логічно, що її висвітлення протікає в річищі комунікативно-дискурсивного підходу – одного з найскладніших, методологічно достатньо не розроблених, але водночас надзвичайно динамічних і перспективних.

Цей підхід передбачає вивчення об'єкта, який, з одного боку, являє собою складну комбінацію мовних одиниць, а з другого, залежить від позалінгвальних факторів, оскільки найчастіше розгортається, за Г. Лассуеллом, у системі координат: *хто, що, кому, якими засобами і з яким результатом*. Слід зважати й на те, що в роботі йдеться про особливий тип дискурсу – дискурс політичний, відповідно, беруться до уваги ідеологічні установки комунікантів.

З огляду на це дисертантка цілком слушно зосереджує увагу на найбільш репрезентативних особливостях мовлення президентів і типовій для них комунікативній поведінці. Комплексне висвітлення цих аспектів слугує підтвердженням **актуальності** праці. Щодо **новизни**, то, дійсно, у лінгвістичній славістиці вперше здійснено монографічний опис політичного дискурсу чеських президентів В. Гавела та В. Клауса, зокрема їхнього політичного лексикону; показано риторичні вміння і навички щодо використання тропів і стилістичних фігур, а також встановлено найхарактерніші стратегії вербального впливу на адресата. Зазначене засвідчує і **теоретичне значення** праці. Погоджуємося з авторкою й щодо **практичної значущості** роботи, зокрема, її результати можуть бути

використані в науково-дослідній сфері для подальшого дослідження президентського політичного дискурсу.

Наукова достовірність впливає зі значного за обсягом фактичного матеріалу, а також у цілому коректного використання методів його опрацювання. Фактичний матеріал представляє дискурс чеських президентів у всій його широті й глибині: в усній і письмовій формах, монологічній та діалогічній, різноманітній за функційним призначенням, метою і жанрами. Слід з особливим притиском наголосити, що авторці було непросто аналізувати поряд з упокореними надрукованими текстами промов президентів живе мовлення, зокрема їхню участь у дискусіях та інтерв'ю, що є дискурсом у прототиповому його вияві, на що вказує й етимологія цього слова, значення якого виводять з понять *розмова*, *бесіда*, і саме за усну форму дискурсу науковці беруться не дуже охоче.

Така всеохопність фактичного матеріалу вимагала від авторки різнобічної мовної компетенції й наукової інтуїції як запоруки належного теоретичного обґрунтування своїх міркувань і висновків. Заради справедливості зазначимо, що усталених концептуальних положень, які б уможливили різновекторне вирішення поставлених у дисертації завдань, ще не вироблено, оскільки інтенсивний пошук спільного знаменника продовжується не лише в конкретному, а й у загальному мовознавстві, не лише в лінгвістиці, а й у суміжних із нею науках. Попри це, власні підходи до висвітлення теми було сформовано, завдячуючи опрацюванню достатньої кількості наукових джерел – вітчизняних і зарубіжних, які виразно маніфестують різні наукові напрями: дискурсологію, текстознавство, лексикологію, фразеологію, теорію прототипів, когнітивну лінгвістику, лінгвопрагматику, теорію мовленнєвих актів, риторику, стилістику і т. ін.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури. У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, указано об'єкт та предмет дослідження, мету та завдання, джерела фактичного матеріалу і його кількість, перераховано методи,

показано новизну, теоретичне та практичне значення. Характер апробації відповідає вимогам до кваліфікаційних праць на здобуття наукового ступеня кандидата наук, але услід традиції, сформованій попередніми здобувачами-славістами, було б добре оприлюднити роботу хоча б на одному науковому зібранні в Чеській Республіці, і, сподіваємося, що в майбутньому це буде зроблено.

Щодо матеріалу вступу, то впало в око кілька моментів. Так, другий, власне дослідницький розділ представлено одним завданням про виокремлення ключових слів у президентському дискурсі (і це при шести його підрозділах). Не можемо погодитися і з надто широким трактуванням об'єкта, яким у цій роботі вважається «чеський політичний дискурс» (с.14), а не дискурс президентів Чеської Республіки В. Гавела та В. Клауса, як це заявлено в темі. Певні сумніви викликає і перелік використаних методів: так, практично збігається функційне поле двох методів – описово-аналітичного і лінгвістичного спостереження та узагальнення; перший, за словами авторки, використовується «для аналізу, класифікації та систематизації чеської політичної лексики», а другий для тієї ж «систематизації та класифікації», але вже «лексичних одиниць» (с.15). Як на нас, у цій роботі мав би бути задекларованим, як засадничий, метод дискурсивного аналізу, яким уперше скористався американський лінгвіст З. Херріс у 1952 р. і який послідовно розвивався у працях Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Т. Ван Дейка, В. З. Дем'янка та ін. Парадокс полягає в тому, що авторка використала цей метод, проаналізувавши мовні факти в поєднанні з екстралінгвістичними, але не позначила його.

У першому розділі «Теоретичні проблеми політичного дискурсу та їх інтерпретація сучасними лінгвістами» достатньо вичерпно представлено концептуально-методологічну базу, засвідчено добре знання праць українських та зарубіжних учених. Закономірно, що найбільше уваги приділено ключовому поняттю – політичному дискурсу – та його сутнісним ознакам: формі, змісту, функціям і жанрам. Цілком логічно, що своєрідним

вступом до розділу слугує матеріал про зв'язок мови та політики, у якому авторка для підтвердження своїх міркувань наводить думку А. Мейє: «боротьба за мову є символом боротьби за владу» (с. 19), яку потім послідовно розвиває.

У цьому розділі дисертантка не уникає спокуси, як це іноді роблять дослідники-початківці різних видів дискурсу, присвятити підрозділ 1.2 поняттю «дискурс», подавши переліки його визначень, розпочинаючи з Ф. С. Бацевича, І. С. Шевченко, О. С. Селіванової, О. С. Кубрякової, Ю. С. Степанова, Н. Д. Арутюнової, В. І. Карасика, І. Крауса, Т. А. ван Дейка і закінчуючи П. Серію, які, у цілому, не конкурують, а пояснюють явище як складну єдність мовленнєвої практики та екстралінгвальних факторів. Як на нас, ця інформація мала б становити так звані резервні знання, які потрібно належним чином припасувати до проблематики політичного й зокрібно президентського дискурсу. Цей різновид інституційної комунікації подано через роздуми багатьох учених, показано її специфіку, наголошено на прагматичній спрямованості. Останнє розкрито з погляду маніпуляцій масовою свідомістю та здійснення соціального контролю.

Окремо виділено дискусії навколо політичного дискурсу лінгвістів і політологів, розмежувань понять *політичний дискурс* та *політична мова* і т. ін. Важливо, що зроблено огляд праць українських учених, які активізували свою діяльність в царині політичної / політологічної лінгвістики – субдисципліни, «яка – за Л. Нагорною – досліджує мову політики і мовну політику» (с. 28). Погоджуючись з окремими положеннями учених, О. О. Євланова іноді вдається до дещо категоричних висновків, приміром, стверджуючи, що лінгвальні одиниці політичного дискурсу «виконують маніпулятивну функцію» (с. 28, 30). Звісно, не все і не в кожного в політиці є маніпуляцією, президенти, крім цього, доносять ще й широкому загалу інформацію. Це хибне положення виправлено в наступному підрозділі «Структура, форми і функції політичного дискурсу», де виокремлено дві засадничі функції, зокрема: 1) правдиво, дотримуючись істини, представити

стан справ, 2) уплинути (переконати, спонукати до дії). У цьому підрозділі наголошено на екстралінгвальних факторах, структурі і формах об'єкта з посиленням на багатьох учених, щоправда, робиться це дещо телеграфним стилем, наприклад, при аналізі поняття комунікативної стратегії (с. 34–36). Здається, що матеріал про стратегії більш природно сприймався б у підрозділі про маніпуляції в політичному дискурсі і як наслідок зробив би попередній параграф більш цілісним, дозволив би зосередитися саме на комунікативній структурі, формах і функціях політичного дискурсу. Попри певні огріхи, матеріал цього розділу кореспондує з власне дослідницькими розділами і слугує для них методологічною основою.

Аналіз політичної мови як особливої знакової системи, призначеної для комунікації у сфері суспільно-політичних відносин може проводитися із залученням різних одиниць мовної системи, розпочинаючи з фонетичних особливостей мовлення і закінчуючи граматичними конструкціями. Серед такого розмаїття засобів дисертантка обрала **у другому розділі** лексичні і фразеологічні засоби, оскільки вони найповніше представляють соціально-політичну суть дискурсу. Підтвердження своєї правоти вона знаходить у міркуваннях чеського дослідника Е. Лотко, який вважає, що «Політична мова – це тематичне об'єднання загальноновживаних слів, які є зрозумілими всім громадянам країни» (с. 64). Закономірно, що такий аналіз розпочинається із класифікації суспільно-політичної лексики, у результаті якої виділено 11 лексико-семантичних груп. У цілому погоджуючись із цим поділом, зазначимо таке: 1) якщо подано номінації зі сфери внутрішньої політики, то мали б бути представлені приклади, що стосуються політики зовнішньої, адже зовнішня політика – це одна із прерогатив президента; 2) наведені в рядах приклади, зокрема із семантично ускладненими групами типу *найменувань державно-територіального устрою, знаків та символів країни, певних форм державної влади і форм правління* (с. 65), варто було б якось диференціювати, як це зроблено, приміром, у групі 3 (с. 66–67), або, принаймні, подавати їх через крапку з комою; 3) у великих масивах

прикладів трапляються недоречності у вигляді повторів тих самих слів у різних групах; так, лексему kapitalismus подано двічі – у групі 2 і 9, parlament – у першій і другій підгрупі групи 3; вираз politická kriza більше пасував би до групи 7 – найменувань соціальних процесів дезорганізації суспільного життя (с. 66–70).

Схвалюємо, що при описі іншомовної лексики з-поміж інших угруповань виділено неологізми, звернено увагу на чехізацію окремих запозичень типу lidr, marketink, наведено приклади подвійного слововжитку, зокрема іншомовної лексеми і питомого відповідника типу computer – роčítač, а також засвідчено тенденцію в колись пуристичному чеському дискурсі витіснення питомих іменувань запозиченими через надмірну описовість останніх. Деінде авторці притаманна надмірна атомізація опису, вона намагається описати окремі слова типу holding, lobbing, rating, screening, internetbanking (с.78–80), натомість при значному за кількістю фактичному матеріалі доречніше сприймається опис типів, тенденцій, закономірностей.

Позитивно оцінюючи дослідницьку діяльність О. О. Євланової в царині афористики, хотілося б висловити думку, що логіка класифікації цих одиниць значно виграла б, якби було використано двоступеневий поділ: спочатку послідовно розмежовано всі афоризми на авторські (ті, що належать президентам) і афоризми, створені іншими, а вже потім схарактеризовано з погляду референції та символізму.

Хочемо також подискутувати стосовно твердження Олександри Олександрівни, що начебто передвиборче гасло В. Клауса «Máme nejenom hlavu, ale i srdce» було перейнято у Ф. Держинського з його відомої настанови чекістам «Mít chladnou hlavu, planoucí srdce a čisté ruce» (с. 88). Цими словами, як на нас, В. Клаус активізував у свідомості мас нероздільну єдність протилежностей – *голову* і *серце*. Голова у чехів (як і у всіх слов'ян) асоціюється з розумом: jasná hlava, bystrá hlava, pracovat hlavou, lamat si hlavu, а серце – з почуттями: kamenné srdce, zlaté srdce, měkké srdce, nemá srdce.

Обидва органи наче протистоять один одному, але водночас є неодмінними складниками гармонійної людської натури, на чому й наголосив президент.

Фразеологічний аналіз зроблено на основі засадничих угруповань фразеологічних одиниць – з негативною і позитивною конотацією – і детально проаналізовано найбільш яскраві приклади. Класифікаційний принцип висвітлення матеріалу простежується і щодо ключових слів, у межах яких подано чотири тематичні групи. О. О. Євланова слушно зауважує, що дослідники ключових слів у мові політики (Я. Главсова, Д. Данагер) не розкривають методики їх добору (с. 99), але й у цій дисертації нам теж не вдалося побачити такої методики, оскільки виділення тематичних груп ключових слів навряд чи можна вважати такою.

У третьому розділі «Логіко-аналітичні та емоційно-образні мовні засоби в чеському політичному дискурсі» зроблено акцент на риторичній вправності президентів. Із усього розмаїття тропів і стилістичних фігур детально розглянуто метафорику і повтори як найбільш характерні для очільників країни засоби виразності мовлення. Із залученням достатньої кількості прикладів переконливо показано, як ці засоби увиразнюють мовлення виступів, посилюють сугестивність і викликають у слухачів потрібні почуття. Позитивним у цьому розділі є те, що більш послідовно залучається порівняльний метод аналізу дискурсів обох президентів, чого бракує попереднім підрозділам. Досить переконливо показано два виміри політичної метафори: когнітивний і прагматичний. У першому випадку розкрито образи чеських президентів у дзеркалі політичної культури, а в другому дешифровано їхні приховані наміри.

Дисертаційна праця розвиває традиції широкого підходу до розуміння повторів і включає вживання синонімів, і нанизування епітетів, і порівнянь тощо. У цілому в масиві повторів досить переконливо висвітлено структурні ознаки, однак угруповання частиномовних повторів виявилось надто строкатим, оскільки до нього включено одиниці і лексичного, і словотвірного, і морфологічного, і синтаксичного рівнів. Так, прикладом

частиномовного повтору слугують виділені в реченні сполуки: *Začnu tím povzbudivějším: díky tomu, že se tak dlouho můžeme těšit ze svobody slova, díky tomu byly už vydány desítky knih*, і перелік таких прикладів на с. 129 можна продовжити. Слід зазначити, що ця класифікація була некритично запозичена авторкою з кандидатської роботи О. Мальцевої і конфліктує, зокрема, із поглядами О. С. Селіванової, яка також виділяє частиномовні повтори, але диференціює одиниці лише за частиномовною приналежністю.

Досить цікавою є й спроба аналізу прецедентних феноменів – імен і висловлювань, зміст яких добре відомий представникам чеської лінгвокультурної спільноти. З одного боку, наведені приклади увиразнюють національну систему цінностей, те, що засуджується або ж, навпаки, схвалюється, а з іншого, демонструють високий інтелектуально-світоглядний рівень обох президентів.

В останньому ж підрозділі показано дискурс президентів в дещо іншому світлі, зокрема з погляду використання різних маніпулятивних стратегій і тактик – це уникання відповіді, применшення проблеми, самореклама, беззмістовність висловлювань, критика інших та ін. Олександрі Олександрівні вдалося показати, що риторика президентів має свою специфіку, але максимальну увагу було приділено розгляду не логічних, а емоційно-образних засобів, якими зазвичай прокладають шлях до системи цінностей широкого загалу. Зважаючи на певний крен у бік риторичної виразності, здається, що задекларований у назві розділу вираз *логіко-аналітичні засоби* є надлишковим, оскільки конфліктує зі змістом. Зазвичай у риторичці під логіко-аналітичними засобами мають на увазі логіко-аргументативні прийоми, які, апелюючи до розуму адресата, відіграють вирішальну роль у процесі переконання, а спеціальні тропи і фігури зазвичай їх доповнюють, забезпечують зрозумілість аргументів.

У цілому позитивно оцінюючи роботу, виділимо загальні побажання, які, на наш погляд, бажано врахувати в майбутній дослідницькій діяльності.

1. Дисертація тільки виграла б, якби до аналізу активніше залучалися статистичні методи: цифри наочніше представили б особливості слововжитку обох президентів і тим самим посилили б верифікаційну цінність зроблених висновків. Міркування на зразок оцінних висловлювань, що включають значення 'багато / мало', не в змозі передати цілісної картини явища. Щоб не бути голослівними, наведемо приклади метамови тільки в межах підрозділу 2.1.2: «кількість запозичень з інших мов є доволі низькою» (с. 74), «Найменш уживаними в промовах В. Гавела та В. Клауса є слова...» (с. 75), «Найчастіше в політичних промовах В. Клауса зустрічаємо іменник *manažer*. Форма *manager* також часто вживана» (с. 78), «широковживане слово, яке часто трапляється в політичних промовах В. Гавела та В. Клауса» (с. 79), «частотність вживання запозичень у промовах В. Гавела є дуже високою (с. 80). Принагідно хочемо поцікавитися, яка саме частотність – фактологічна чи оцінно-інтуїтивна – бралася до уваги, коли серед значної кількості тропів і риторичних фігур дисертантка зупинилася саме на метафорах та повторах?

2. Як на нас, парадигма підрозділів могла б бути стрункішою, якби після аналізу лексикону розглядався фразеонімікон політиків, а іншомовна лексика – у межах підрозділу 2.1.1, оскільки вона є природним складником соціально-політичної лексики. Те саме стосується й афористики, яка передусе аналізу фразеонімікону політиків, а мало б бути навпаки. Щодо цього хотілося б збагнути логіку дисертантки й отримати додаткові пояснення.

3. Як відомо, сумлінне опрацювання наукових джерел, пізнання різноаспектних явищ не завжди є підставою для того, щоб висвітлювати засадничі положення філологічної освіти у власне дослідницьких розділах: там вони, без належного на те обґрунтування, сприймаються як дещо надлишкова інформація. До такої відносимо інформацію про загальні причини лексичних запозичень (с. 72–76), тлумачення термінів *афоризм* та *афористичність* (с. 81–83), *тропи* та *фігури* мовлення (с. 115–117).

4. Нарешті, зауважимо, у цілому метамова дисертації справляє позитивне враження, але у її авторки ще є значний потенціал для її удосконалення.

Указані у відгуку недоліки, хоч і дещо применшують науковий рівень роботи, у цілому не впливають на загальний висновок про відповідність дисертації Олександри Олександрівни Євланової вимогам ДАК до праць на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янської мови.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри загального та слов'янського мовознавства,
завідувач кафедри журналістики
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

Н. Ф. Баландіна

